

Jewsiewicki, Bogumił / Koliński, Jerzy

**Przemysł miasta Płocka i powiatu
płockiego w świetle rosyjskich statystyk
urzędowych końca XIX wieku**

Notatki Płockie 13/1-45, 28-32

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRZEMYSŁ MIASTA PŁOCKA I POWIATU PŁOCKIEGO W ŚWIELE ROSYJSKICH STATYSTYK URZĘDOWYCH KOŃCA XIX WIEKU

Zadaniem niniejszego artykułu jest prezentacja opracowanego wstępnie, jednorodnego materiału sprawozdawczego, informującego o stanie uprzemysłowienia i produkcji przemysłowej Płocka i powiatu płockiego¹⁾. Opracowanie to obejmować będzie okres lat 1879—1893, co wynika z cenzur materiału źródłowego. Bazą będzie „Ukazatiel fabryk i zawodów jęwropiejskiej Rossij i Carstwa polskiego”²⁾, przynoszący stosunkowo szczegółowy materiał informacyjny dla trzech przekrojów czasowych: roku 1879, 1884, 1893.

Potrzebę opublikowania materiałów zawartych w tym źródle powoduje kilka przyczyn:

po pierwsze — jest to jedyna możliwość uzyskania trzech przekrojów czasowych, dla których dysponujemy jednorodnym, zbieranym w oparciu o niezmiennie, zasadniczo, kryteria materiałem statystycznym. Co więcej jest to urzędowe źródło statystyczne, co w pewnym stopniu zwiększa jego wiarygodność³⁾. Wartość badawcza tego rodzaju danych nie wymaga podkreśleń.

Po drugie — jest to pierwsze wydawnictwo statystyczne, obejmujące również ziemie polskie pod zaborem rosyjskim, a szerszym wachlarzu informacyjnym. Wcześniejsze wydawnictwo Timiraziewa⁴⁾ zawiera jedynie dwa elementy, określające zakład przemysłowy, tj. ilość zatrudnionych i wartość produkcji.

Po trzecie — opublikowanie materiału podanego wstępnej obróbce, co jest podstawowym zadaniem, jakie postawili sobie autorzy, uwalnia badaczy zagadnień szczegółowych od znużających prac wstępnych. Pozwala to na oparcie prac syntetycznych na szerszej bazie źródłowej.

Zanim przejdziemy do omówienia materiałów statystycznych konieczne jest parę słów informacji o przyczynach powstania i celach wydawnictwa „Ukazatiela”, a także o kryteriach i metodach gromadzenia materiałów.

„Ukazatiel” opracowany przez P. A. Orłowa, a wydany przez Departament Handlu i Przemysłu (Departament Torgowli i Manufaktur) miał być przede wszystkim informatorem adresowym zakładów przemysłowych Rosji carskiej obejmując zasadniczo Rosję Europejską i Królestwo Polskie, a z czasem również Finlandię, Kaukaz, Syberię i tereny Azji centralnej⁵⁾. Impulsem do jego powstania było wzrastające zapotrzebowanie ze strony administracji carskiej na informację o ilości i lokalizacji zakładów przemysłowych, a także ich produkcji. Drugim, ambitniejszym zadaniem, było przygo-

towanie podstawy do opracowania zbiorczego przemysłu rosyjskiego. W kolejnych wydaniach coraz bardziej uwypuklano znaczenie tego celu. Znalazł on zresztą swój wyraz w podtytule wydawnictwa — „Materiały dla fabryczno-zawodowej statystyki”.

Wydawnictwo bazowało na materiałach dostarczanych przez właścicieli zakładów przemysłowych zgodnie z artykułem 29 ustawy przemysłowej z 1833 roku. Odpowiedzi na pytania kwestionariusza szły poprzez miejscowych naczelników policji do gubernialnych komitetów statystycznych, a następnie do Departamentu Torgowli i Manufaktur w Ministerstwie Finansów. W pierwszej wersji, na podstawie której przygotowano zostało wydawnictwo za 1879 rok, wspomniany formularz zawierał następujące pytania: Lokalizacja zakładu, imię i nazwisko właściciela, wielkość zatrudnienia, wartość produkcji, wielkość produkcji towarowej oraz napęd i wyposażenie techniczne zakładu. Przepuszczalnie w 1884 roku dochodzą jeszcze zapytania o strukturę zatrudnienia wg płci i wieku, strukturę zarządzających wg posiadanego wykształcenia i narodowości (raczej obywatelstwa), a także o instytucje socjalne istniejące przy zakładach. Niestety partie wydania za 1884 i 1895 rok odnośnie Królestwa Polskiego nie zostały poszerzone o te materiały. Tym nie mniej wszystkie elementy kwestionariusza podane powyżej powstają się ze względną konsekwencją we wszystkich trzech przekrojach. Lokalizacja oraz nazwa zakładu (imię i nazwisko właściciela, nazwa spółki, czasem nazwisko dzierżawcy), ilość zatrudnionych i wartość produkcji podane są zawsze poza sporadycznymi wyjątkami. Nie tak konsekwentnie występują informacje o wielkości produkcji towarowej, napędzie i wyposażeniu zakładu. Duże luki spotykamy szczególnie w tych gałęziach przemysłu, które posiadały niewielką koncentrację produkcji i stały na pograniczu rzemiosła.

Pewne trudności następcza brak zdefiniowania w źródle takich terminów jak wartość produkcji i ilość zatrudnionych. W pierwszym przypadku właściciele zakładów raz mogli rozumieć pytanie — jako żądanie informacji o wartości przerobu; kiedy indziej — o produkcję czystą. Podobnie ma się sytuacja, jeżeli chodzi o ilość zatrudnionych: czy są to tylko robotnicy fabryczni, czy również chałupnicy, czy wliczano do tego nadzór techniczny i personel administracyjny? Co jednak szczególnie utrudnia interpretację danych o zatrudnieniu to fakt po-

dawania z reguły, nie przeciętnej rocznej zatrudnienia a stanu w dniu przygotowywania informacji. Przy ogromnych wahanich rocznych zatrudnienia w takich działach jak przemysł ceramiczny, młynarstwo, rozbieżności mogą być dość duże. W danym przypadku najsluszniejsze będzie chyba przyjęcie, że większość danych odnośnie wartości produkcji odnosić się będzie do wartości przerobu, a odnośnie zatrudnienia, ilość zatrudnionych nie będzie zbyt odlegać od ilości robotników „fabrycznych”. Wynika to ze specyfiki przemysłu powiatu plockiego w II poł. XIX wieku. Mamy tu przede wszystkim małe zakłady przemysłu rolnego - spożywczego i innych przemysłów związanych z lokalnym zapleczem.

Powyższe uwagi mogłyby skłonić do postawienia pytania — czy jest sens opracowywać źródło, co do którego mamy aż tyle zastrzeżeń? Trzeba jednak przypomnieć, że po pierwsze nie posiadamy innego źródła, które niosłoby masową informację jednostkową, porównywalną w trzech przekrojach czasowych. „Obzory” oparte o ten sam materiał wyjściowy, opracowywane przez gubernialne urzędy statystyczne podawały informację łącznie dla całych powiatów. Poza tym uwagi, które poważnie podważają wartość źródła, jeżeli chodzi o historię pojedynczego zakładu, nie grają tak wielkiej roli, gdy chodzi o ujęcie globalne, szczególnie w przypadku wskaźników względnych, a nie cyfr bezwzględnych. Tak więc z pewnością możemy popełnić błąd, gdy będziemy żądali dużej dokładności od określenia wartości produkcji w rublach dla powiatu plockiego. Jeżeli jednak spojrzymy na podany poniżej materiał przede wszystkim pod kątem informacji o strukturze działowej tego przemysłu, roli poszczególnych działów, stopnia wyposażenia w sprzęt mechaniczny itp. wówczas waga źródła nie wymaga uzasadnień. Nie wspominam tu już o takich informacjach jak struktura własności w przemyśle, trwałość poszczególnych firm itp., których z innego źródła nie uzyskamy.

W załączonym zestawieniu znajdują się więc zakłady przemysłowe (te które Orłowski za przemysłowe uznał w oparciu o kryterium wartości produkcji powyżej 2000 rubli) miasta i powiatu plockiego z informacjami o właścicielu, wartości produkcji, zatrudnieniu, wielkości produkcji towarowej, czasem napędzie mechanicznym i wyposażeniu zakładu. Przyjęto, że wszystkie nazwiska podane w źródle w grażdancie zostaną przetransponowane na łacinę. Zachowana będzie transkrypcja fonetyczna ze względu na niemożliwość ustalenia, w wielu wypadkach, pisowni prawidłowej. Dość duże wahania w indeksie zakładów będą wynikały częstokroć z tego, że wiele z nich posiadało wartość produkcji na granicy 2000 rubli, dzięki czemu raz wchodziły do zestawienia, drugi raz nie. Część z nich zgodnie z późniejszymi kryteriami zaliczylibyśmy raczej do warsztatów rzemieślniczych niż przemysłowych.

Mimo tych wszystkich zastrzeżeń ciekawe wydaje się zestawienie szczegółowych wiadomości o przemyśle dzisiejszego Płocka i jego okolicy przed 70—80 laty, aby uprzytomnić sobie zakres zmian. W niniejszej pracy dajemy materiał, mając nadzieję, że porównania dokona każdy czytelnik sam.

MATERIAŁY

Przemysł maszynowy

Jeżeli spróbujemy ułożyć poszczególne działy produkcji przemysłu Płocka i powiatu plockiego wg. ilości zatrudnionych okaże się, że dominującą rolę odgrywał przemysł maszynowy zatrudniający łącznie 324 osoby — to jest 48,5%^o) ogółu zatrudnionych w przemyśle tego terenu w 1879 roku.

Zakład S. Kopelmana we wsi Mysie, gmina Pomiechowo zatrudniał w 1879 r. 203 pracowników. Wytwarzali oni bomby, granaty, maszyny rolnicze i inny sprzęt. Wartość rocznej produkcji wynosiła 322 tys. rubli. Zakład wyposażony był w 2 maszyny parowe o sile 47 koni mechanicznych i 1 lokomobilę o sile 16 KM. Posługiwano się przy produkcji 60 różnymi warsztatami. Nie posiadamy danych o zakładzie po 1879 roku. Zakład Mojżesza Sarny w Płocku w 1879 roku zatrudniał 23 pracowników. Produkowali oni maszyny rolnicze. Roczna wartość tej produkcji wynosiła 32,5 tys. rubli. Zakład wyposażony był w 1 maszynę parową o sile 4 KM i 8 różnych warsztatów. W zestawieniu z 1884 roku znajdujemy już dwa zakłady tego samego właściciela. Obaj są zlokalizowane w Płocku na ulicy Wieżennej Nr 192⁷). Jest to prawdopodobnie wynik formalnego rozbiccia jednego zakładu na fabrykę maszyn rolniczych i narzędzi zatrudniającą 19 pracowników, przy rocznej wartości produkcji 16 tys. rubli. Wyposażona była ona w 1 maszynę parową o sile 14 KM. Jako drugi zakład podana jest odlewnia żelaza wytwarzająca odlewy części do maszyn rolniczych. Zatrudniała ona 10 osób, roczna wartość produkcji wynosiła 10 tys. rubli. Zakład wyposażony był w 1 maszynę parową o sile 14 KM (jest to prawdopodobnie jedna i ta sama maszyna co podana w wytwórni maszyn rolniczych). Wg danych z tego przekroju pierwszy zakład Sarny miał powstać w 1871 roku podczas gdy odlewnia w 1880. Ta druga data to jednak prawdopodobnie tylko data formalnego rozbiccia zakładu⁸). Podobną sytuację odnajdujemy w 1895 roku. Wytwórnia maszyn rolniczych zatrudnia 30 pracowników. Produkuje maszyny rolnicze, a roczna wartość produkcji wynosi 15 tys. rubli. Wyposażenie zakładu stanowią 1 maszynę parową o sile 14 KM. Odlewnia zaś zatrudnia już tylko 5 osób, produkuje odlewy części do maszyn rolniczych. Roczna wartość produkcji wynosi 16 tys. rubli. Wyposażona jest ona w 1 piec ludwisarski o 2 upustach.

Zakład Augusta Boru w Płocku, ulica Tumska Nr 229 powstał w 1884 roku. Zatrudniał w tym czasie 18 osób, które wytwarzały maszyny i narzędzia rolnicze o rocznej wartości 7 tys. rubli. Zakład ten przeszedł wkrótce (prawdopodobnie) na własność Stefana Sorokiewicza, który figuruje w 1895 roku jako właściciel. Zatrudnia on w tym czasie 16 osób. Produkują oni maszyny rolnicze o rocznej wartości 9 tys. rubli. Zakład wyposażony jest w 1 maszynę parową o sile 6 KM.

Jak widać z tego zestawienia produkcja zakładów przemysłu maszynowego w Płocku i okolicy przeznaczona była na potrzeby rolniczego regionu. Zakłady wykazywały dość dużą trwałość egzystencji. Zagadkowe zniknięcie ze spisu fabryki Kopelmana po 1879 roku może wynikać z charakteru jej produkcji.

Sytuacja jest tu dość skomplikowana, szczególnie jeżeli chodzi o pewne rodzaje produkcji. Tak na przykład młynarstwo zostaje całkowicie pominięte w 1879 roku i praktycznie także w 1884. O jego faktycznym stanie dowiadujemy się dopiero z zestawienia z 1895 roku. Płynność zatrudnienia, sezonowość produkcji i ściśle powiązanie jej z gospodarstwem rolnym prowadzą do tego, że faktyczne dane są dość trudne do uchwycenia. Przyjrzyjmy się kolejno różnym rodzajom produkcji.

Młynarstwo w 1884 roku reprezentuje tylko zakład Gotfryda Reu. Jest to młyn wodny, zatrudniający 3 osoby. Jego roczna produkcja 3 tys. pudów mąki. Zlokalizowany był on w Płocku. W 1895 roku znajdujemy u Orłowa już 17 młynów i wiatraków. Wszystkie one znajdują się na terenie powiatu płockiego.

Młyn wodny Alberta Szejdera we wsi Certowo, gmina Brwilno zatrudniał 3 osoby. Roczna produkcja wynosiła 15 tys. pudów mąki o wartości 18 tys. rubli.

Młyn wodny Adolfa Gede we wsi Biskupiec zatrudniał 3 osoby. Roczna produkcja wynosiła 12 tys. pudów mąki, a jej wartość 13 tys. rubli. Młyn wodny Adama Winkielewskiego we wsi Wyszyną zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 6 tys. pudów mąki, a jej wartość 8 tys. rubli.

Młyn wodny Stanisława Łukasiewicza we wsi Osmonlinka zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 6 tys. pudów mąki, a jej wartość 7 tys. rubli. Młyn został założony w 1774 r.

Młyn wodny Hermana Becelta we wsi Kobiółka zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 6 tys. pudów mąki, a jej wartość 7 tys. rubli. Młyn powstał w 1838 r.

Wiatrak Jana Klauze we wsi Rąkcece zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 6 tys. pudów mąki, a jej wartość 6 tys. rubli. Zakład powstał w 1869 r.

Młyn wodny Juliana Bomerta we wsi Bodzanów zatrudniał 2 osoby. Roczna wartość produkcji wynosiła 5 tys. pudów mąki, a jej wartość 5 tys. rubli. Zakład powstał w 1774 r.

Młyn wodny Piotra Chomentowskiego we wsi Małkolin zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4 tys. pudów mąki, a jej wartość 5 tys. rubli. Zakład powstał w 1774 r.

Młyn wodny Piotra Chomentowskiego we wsi Omnamów zatrudniał 2 osoby. Razem produkcja wynosiła 5 tys. pudów mąki, a jej wartość 5 tys. rubli. Zakład powstał w 1843 r.

Wiatrak Aleksandra Dzierżanowskiego we wsi Krubiec zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4 tys. pudów mąki, a jej wartość 4 tys. rubli. Zakład powstał w 1851 r.

Wiatrak Jana Turczańskiego we wsi Rzczyzna zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4 tys. pudów mąki, a jej wartość 4 tys. rubli. Zakład powstał w 1886 r.

Wiatrak spadkobierców Michalskiego we wsi Dobra zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4 tys. pudów, a jej wartość 4 tys. rubli. Zakład powstał w 1869 r.

Wiatrak Nikodema Boczkowskiego we wsi Rogowo Duchowne zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 3 tys. rubli, a jej wartość 3 tys. rubli. Zakład powstał w 1879 r.

Młyn wodny Franciszka Rokickiego we wsi Gorzew zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 3 tys. pudów mąki, a jej wartość 3 tys. rubli. Zakład powstał w 1843 r.

Wiatrak Jana Chylińskiego we wsi Rostkowo zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 2 tys. pudów

mąki, a jej wartość 2 tys. rubli. Zakład powstał w 1836 roku.

Wiatrak F. Hermana we wsi Wiciejowo zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 2 tys. pudów mąki, a jej wartość 2 tys. rubli. Zakład powstał w 1844 r.

Wiatrak Mariana Skwarskiego we wsi Karwowo zatrudniał 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 2 tys. pudów mąki, a jej wartość 2 tys. rubli. Zakład powstał w 1851 r.

W omawianym okresie wg danych Orłowa istniała na terenie powiatu i miasta Płocka tylko jedna krochmalnia Aleksandra Zielińskiego w Płocku przy ulicy Dobrzyńskiej 141. Zatrudniała ona w 1879 roku 6 pracowników, produkując rocznie 1000 pudów krochmalu. Wartość tej produkcji wynosiła 4.800 rubli. W 1884 roku zatrudnienie spada do 4 osób, a wartość produkcji wzrasta do 5.000 rubli. Brak danych o wielkości produkcji. Wreszcie w 1893 roku zakład zatrudnia już tylko 3 osoby, produkuje rocznie 400 pudów pszenicznego krochmalu o wartości 2.000 rubli. Zakład powstał w 1877 r.

Odrębną gałąź produkcji stanowi browarnictwo, gorzelnictwo i wyrób wódek. Posiadamy informacje jedynie o browarnictwie i wyrobie wódek.

W browarnictwie na terenie miasta i powiatu płockiego decydującą rolę odgrywał zakład Piotra Szyfera w kolonii Maszewo, który w 1893 roku przeszedł na własność Fryderyka. W 1879 roku zatrudniał on 33 osoby. Produkcją roczną nie jest niestety podana. Wartość rocznej produkcji wynosiła 75,3 tys. rubli. W 1884 roku zatrudnienie spadło do 30 osób, a wartość produkcji w skali rocznej do 66 tys. rubli. Wreszcie w 1893 roku zatrudnienie wynosiło 20 osób, produkcja roczna 11 tys. wiader, a jej wartość 67 tys. rubli.

Poza tym zakładem, który powstał w 1866 roku spotykamy jeszcze w 1879 r.: browar Ludwika Czerwińskiego we wsi Przecieszewo zatrudniający 3 osoby. Wartość rocznej produkcji wynosiła 2.800 rubli;

browar Bolesława Nakwaskiego w Świącicach zatrudniający 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 11,5 tys. wiader piwa, a jej wartość 5.700 rubli.

W 1884 roku poza zakładem P. Szyfera brak informacji o innych. Natomiast w 1893 znajdujemy jeszcze jeden zakład Fryderyka Szyfera w Wyszogrodzie. Zatrudniał on 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4000 wiader piwa a jej wartość 3000 rubli. Powstał on w 1885 roku.

Wyrobem wódek zajmowało się w Płocku niewiele zakładów. W 1879 roku zakład Bernarda Lewina zatrudniający 5 osób produkował rocznie 2000 wiader wódki. Wartość tej produkcji wynosiła 13 tys. rubli. W dwu następnych przekrojach (1884 i 1893) spotykamy zakład Maurycjusza Kirszteina znajdujący się przy ulicy Bielskiej 181. W 1884 roku zatrudniał on 6 osób. Produkował rocznie 3200 wiader wódki. Wartość tej produkcji wynosiła 20 tys. rubli. W 1893 roku produkuje on 3100 wiader wódki i rektyfikuje 2000 wiader spirytusu. Informacji o zatrudnieniu i wartości produkcji brak. Zakład powstał w 1882 r.

Na omawianym terenie spotykamy jedynie dwie olejarnie odnotowane w 1893 roku.

Olejarnia B. Asza w Wyszogrodzie nad Wisłą zatrudniała 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 1000 pudów oleju rzepakowego, a jej wartość 5 tys. rubli. Zakład powstał w 1886 roku.

Olejarnia Hersza Dymonda w Wyszogrodzie nad Wisłą zatrudniała 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 1000 pudów oleju rzepakowego a jej wartość 5 tys. rubli. Zakład powstał w 1876 roku.

Mydło i świece

W Płocku również zlokalizowane były zakłady produkujące mydło i świece. Podamy je tu łącznie mimo, iż Orłów zgodnie ze zwyczajem analizy przemysłu działami umieszcza w swych zestawieniach zakłady przemysłowe metodą zakładów a nie przedsiębiorstw. Powoduje to częstokroć rozbijanie większego przed-

siębiorstwa (kombinatu) na kilka mniejszych, pozornie odrębnych jednostek. Przy próbie ich łączenia trudności pojawia się odnośnie interpretacji wielkości zatrudnienia i wartości produkcji. Prawdopodobnie właściciel zakładu dość sztucznie rozbił te wielkości na poszczególne działy. Czasem jednak zdarzała się i taka sytuacja, że pełne zatrudnienie, czy wartość produkcji przedsiębiorstwa podawał jako wielkość odnośnie jednego i drugiego zakładu. Tak więc przy sumowaniu osiągnęlibyśmy podwojenie realnych wielkości. Niestety trudno jest rozgraniczyć poszczególne przypadki.

Produkcją świec i mydła zajmował się w 1879 roku Samuel Nejmark. Wytwórnia jego zlokalizowana była w Płocku przy ulicy Bielskiej 180. Zatrudniał on przy wyrobie mydła 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 6300 pudów a jej wartość 31,4 tys. rubli. Przy wyrobie świec zatrudnionych było 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 1000 pudów a jej wartość 7 tys. rubli. W 1884 roku ten sam zakład zatrudniał przy wyrobie mydła 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 4000 pudów a jej wartość 16 tys. rubli. Przy wyrobie świec zatrudnionych było 4 osoby. Roczna produkcja 300 pudów a jej wartość 2000 rubli. W 1893 roku zakład zmienia adres — ul. Królewiecka 193. Produkuje jedynie mydło, zatrudniając 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 1800 pudów a jej wartość 5 tys. rubli. Wytwórnia I. Nejmarka powstała w 1860 roku.

Poza tym spotykamy w 1893 roku jeszcze jedną wytwórnię mydła Chaima Birkenfelda zlokalizowaną za Dobrzyńską rogatką Nr 154. Zatrudniała ona 2 osoby. Roczna produkcja wynosiła 700 pudów a jej wartość 2 tys. rubli. Zakład powstał w 1883 roku.

Przemysł drzewny

Przemysł drzewny reprezentowany był na terenie Płocka i powiatu bardzo skromnie. Spotykamy jedynie dwa zakłady wyrabiające zapalki. Oba mieszczą się w Płocku. Wytwórnia Beniamina Niedźwiedzia zatrudniała w 1884 roku 21 osób a wartość jej rocznej produkcji wynosiła 24 tys. rubli. Nie wiemy, co się z nią stało, w zestawieniu za 1893 rok nie figuruje. Pod tą da-

tą znajdujemy jedynie zakład Jakuba Jeruzalemskiego przy ulicy Parowej 462. Zatrudniał on 7 pracowników, a roczna wartość produkcji wynosiła 2 tys. rubli. Powstał on w 1881 roku.

Przemysł mineralny

Przemysł mineralny reprezentowany jest przez cegielnie, przemysł garncarski i ceramikę techniczną oraz cementownię. Największą rolę odgrywały bezprzecnie cegielnie.

Zakład Edmunda Zbierchowskiego zlokalizowany w Płocku zatrudniał w 1879 roku 16 osób. Produkował rocznie 470000 sztuk cegieł a wartość tej produkcji wyniosła 5,7 tys. rubli. W następnych zestawieniach zakładu tego nie znajdujemy.

Zakład Roberta — od 1884 r. - Adolfa Blumberga w Płocku, ul. Warszawska 377/9 zatrudniał w 1879 roku 12 osób, Produkował rocznie 300000 sztuk cegieł a wartość tej produkcji wyniosła 5 tys. rubli. W 1884 roku zatrudnienie wzrosło do 33 osób, produkcja do 1050000 sztuk a jej wartość do 13 tys. rubli. W 1893 roku zatrudnienie spada gwałtownie do 17 osób, produkcja tylko do 900000 sztuk a jej wartość do 10 tys. rubli.

Zakład Beniamina a od 1884 r. jego syna Zelka Niedźwiedzia mieścił się w Płocku przy ulicy Parowej 461-2(2). W 1879 roku zatrudniał on 8 osób. Roczna produkcja wynosiła 273000 sztuk cegieł a jej wartość 5,3 tys. rubli. W 1884 roku zatrudnienie spadło do 7 osób, produkcja do 256000 sztuk a jej wartość do 4 tys. rubli. Wreszcie w 1893 roku zatrudnienie wyniosło 6 osób, produkcja 300000 sztuk a jej wartość 3 tys. rubli. Zakład powstał w 1813 r.

Pod 1893 rokiem znajdziemy też zakład Włodzimierza Piwnickiego we wsi Głina gmina Kleniewo. Zatrudniał on 4 osoby, rocznie produkował 200000 sztuk cegieł. Wartość tej produkcji wyniosła 2 tys. rubli. Cegielnia powstała w 1880 r.

Ceramikę techniczną i garncarską reprezentowało kilka niewielkich zakładów. Wytwórnia Henryka Ramockiego w gminie Święcice w 1879 roku zatrudniała 8 osób. Produkowała garnki i dreny. Wartość rocznej produkcji wyniosła 2600 rubli.

Zbiórce wartości przemysłu płockiego

	zatrudnienie			wartość produkcji w rublach			ilość zakładów		
	1879	1884	1893	1879	1884	1893	1879	1884	1893
metalowy	226 (23)	47	51	354500 (32500)	27000	40000	2	3	2
% całości	16	28	32	15	14	17			
rolno-spożywczy	51	49	69	142000	112000	187000	7	6	25
% całości	37	30	43	71	58	75			
mineralny	65	49	31	28400	29000	17000	6	4	4
% całości	47	30	20	14	15	7			
drzewny		21	7		24000	2000		1	1
% całości		12	5		13	1			
razem	324 (139)	166	158	524900 (200900)	192000	246000			
wskaźnik do stu 1879—100	100	120	113	100	96	123			

Wytwórnia Alberta Wagnera w Płocku w 1879 roku zatrudniała 13 osób. Produkowała rury cementowe. Roczna wartość tej produkcji wyniosła 11 tys. rubli.

Wytwórnia Beniamina Golda w Płocku w 1879 roku zatrudniała 8 osób. Produkowała rury cementowe. Roczna wartość tej produkcji wyniosła 4,5 tys. rubli. O wszystkich tych zakładach nie posiadamy danych po tym roku.

Wytwórnia Edmunda Zbierchowskiego w Płocku przy ulicy Królewieckiej 22 zatrudniała w 1884 roku 3 osoby. Produkowała kafle i wyroby garncarskie. Roczna wartość tej produkcji wynosiła 3 tys. rubli. W 1893 roku zatrudnienie wyniosło 4 osoby. Wartość rocznej produkcji kafli wynosi 2 tys. rubli. Jest to prawdopodobnie przespecjalizowana cegielnia tegoż Zbierchowskiego, którą odnotowaliśmy pod 1879 rokiem.

Na omawianym terenie znajdowała się tylko jedna cementownia spadkobierców Wagnera zlokalizowana w Płocku przy ulicy Więziennej 423. W 1884 roku zatrudniała ona 6 osób. Wartość rocznej produkcji wyniosła 6 tys. rubli. Jest to prawdopodobnie ten sam zakład należący poprzednio do Alberta Wagnera i pro-

dukujący rury cementowe, który po śmierci właściciela przeszedł w ręce spadkobierców i nieco zmienił profil produkcji.

Na tym zamykamy przegląd poszczególnych zakładów przemysłowych Płocka i powiatu w latach 1879 — 1893 wg danych P. A. Orłowa. Zamiast podsumowania prezentujemy na str. 31 tabelę zawierającą zbiorcze wartości przemysłu płockiego.

W rubryce pierwszej i czwartej cyfry w nawiasach oznaczają wartość po odjęciu odpowiednich danych odnośnie zakładu S. Kopelmana. Ponieważ nie wiemy co się z nim stało po 1879 roku, a wątpliwym jest by tak wielki zakład zniknął, należy go pominąć przy obliczaniu wskaźników, aby nie zacięrało obrazu.

Duży skok w ilości zakładów w przemyśle rolno-spożywczym między 1884 a 1893 rokiem wynika ze wzrostu dokładności spisu i włączenia małych zakładów, właściwie części gospodarstw rolnych.

PRZYPISY

¹⁾ Przez powiat płocki rozumiemy obszar leżący w granicach powiatu z końca XIX wieku.

²⁾ P. A. Orłow, Ukazatel fabrik i zawodow Jewropiejskoj Rossii s Carstwom Polskim i Wiel. Kn. Finliandskim, S. Pietterburg 1881, tenże, Ukazatel fabrik i zawodow Jewropiejskoj Rossii i Carstwa Polskiego, S-Pietterburg 1887, tenże, Ukazatel fabrik i zawodow okrain Rossii: Carstwa Polskiego, Kawkaza, Sibiri i sriednie azjatskich wladienij, S-Pietterburg 1895.

³⁾ Należy przy tym pamiętać, iż zarówno materiał ankietowy jak i wydawnictwo nie miały służyć do celów fiskalnych. Było to wyrażenie podkreślone przez samego Orłowa w celu zachęcenia właścicieli zakładów do pełnego wypełnienia ankiet.

⁴⁾ D. Timiriazjew, Statisticeskij atlas glawniejszych ottraslej fabriczno-zawodskoj promyszlennosti Jewropiejskoj Rossii, S-Pittierburg 1873.

⁵⁾ Niestety komplet danych zawartych w kwestionariuszu znajdujemy tylko w partiach dotyczących Rosji europejskiej. Informacje odnośnie pozostałych terenów są bardziej skąpe.

⁶⁾ Wartość tę podajemy wraz z zatrudnieniem fabryki Kopelmana. Dane w tabeli obliczane są dla przemysłu metalowego po odliczeniu zatrudnienia i wartości produkcji tej fabryki. Stąd znaczna różnica między tymi cyframi. Pominiecie fabryki Kopelmana w zestawieniu całościowym wydawało się konieczne — patrz wyjaśnienie do tabeli.

⁷⁾ Numeracja domów jest przeważnie odpowiednikiem numerów hipotecznych. Rzadko spotykamy numery kolejne budynków położonych przy danej ulicy. Najczęściej odnosi się to do danych z 1895 r. O ile numeracja ulegała zmianie podajemy drugi numer w nawiasie.

⁸⁾ Podawanie kombinatów (przedsiębiorstw) w rozbiu na zakłady spotykamy często odnośnie przemysłu włókienniczego.

RYSZARD JUSZKIEWICZ

OBOZY W REJENCJI CIECHANOWSKIEJ

Nie ulega wątpliwości, że pamięć o konkretnych rzeczywistości okupacyjnej coraz bardziej się zaciera. Jest to zjawisko bolesne, ale chyba naturalne. Słowo „okupacja” u ludzi, którzy ją jeszcze pamiętają, coraz częściej odrywa się od szczegółów, pozostawiając ogólny obraz, blaknący w zastraszającym szybkim tempie. Dlatego też do obowiązku historyków i tych, którzy niejako zawodowo trudnią się badaniem dziejów okupacji hitlerowskiej, należy przypominanie faktów mówiących o martyrologii narodu polskiego. Taką ciekawą i zarazem bolesną kartą okupacyjną, o której nie powinno się zapomnieć, stanowią historia rejencji ciechanowskiej.

Rejencja ta powstała w oparciu o dekret Hitlera z dnia 8 października 1939 roku, na mocy którego przyłączone zostały do Rzeszy północno - zachodnie ziemie polskie, a wśród nich północne Mazowsze. Ziemie te okupant nazwał rejencją ciechanowską¹⁾.

W skład rejencji wchodziły powiaty: ciechanowski, makowski, mławski, płocki, płoński, przasnyski, sierpecki, prawie cały powiat puł-

tuski oraz część powiatu działdowskiego. Obszar rejencji wynosił 12.913 km², a ludność 896.305 osób²⁾.

Bezwzględny terror, jaki rozwinął wielkorządca rejencji — Erich Koch, zmierzając w trybie przyspieszonym do organicznego zlania nowych terenów z Rzeszą, sprawiał, że warunki życia miejscowej ludności polskiej stały się niesłychanie ciężkie. Były one bezwzględnie gorsze niż w Generalnej Gubernii

Biegły w procesie Kocha, prof. A. Klafkowski, charakteryzując system terroru stosowanego na tych ziemiach, stwierdził: „reżim okupacyjny w okręgu ciechanowskim był surowszy niż w okręgu okupacyjnym poddanym Greiserowi” (okręg wielkopolski zwany przez Niemców Warthegau — RJ).

Poza bezpośrednią eksterminacją ludności polskiej i żydowskiej w drodze licznych egzekucji tysiące Polaków zginęło w obozach różnego typu: koncentracyjnych, karnych, pracy, wy-

¹⁾ Janusz Gumkowski: Obóz hitlerowski w Działdowie. Biuletyn G. K. B. Z. H. nr X z 1959 roku s. 60

²⁾ Szymon Datner: Niemiecki okupacyjny aparat bezpieczeństwa w okręgu białostockim (1941—1944) w świetle materiałów niemieckich Biuletyn G.K. B.Z.H. nr XV z 1965 roku, s. 5